

Kazematten op de Afsluitdijk

KAZEMATTEN OP DE AFSLUITDIJK

DRS. JOHN VERBEEK

Uitgeverij Noordboek

© 2020 John Verbeek | Uitgeverij Noordboek

Ontwerp: Garage bno

Tekeningen: R. Jurga

ISBN 978 90 5615 633 6

NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van *20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv*

www.noordboek.nl

VOORWOORD

Kees Neisingh, Generaal-majoor der Koninklijke Marechaussee b.d.

In mei 1940 was het voor de Nederlanders een grote schok dat Duitse burens ons land binnen waren gevallen en dat onze krijgsmacht zo snel had moeten capituleren. Terstond werd er naar verklaringen gezocht voor dit debacle. Zo was men het erover eens dat de bewapening en de geoefendheid van de Nederlandse troepen onvoldoende waren geweest om de strijd tegen de geharde fanatieke Duitse overmacht vol te houden. De inzet van parachutisten en luchtlandingstroepen in het achterland, de spionage en de Vijfde Colonne werden ter verklaring en ter verontschuldiging aangevoerd. De sterke Grebbelinie was ondanks heldhaftige inzet van de Nederlandse troepen toch teleurstellend snel doorbroken. De Moerdijkbruggen vielen te snel in vreemde handen. De Vesting Holland was niet op de proef gesteld vanwege het bombardement op Rotterdam en de daarmee afgedwongen capitulatie.

Dat onze krijgsmacht toch tot successen in staat was geweest lieten bijzondere krijgsv verrichtingen als de inzet van het luchtwapen, de Slag om de Residentie en de strijd om de Afsluitdijk zien. Dat waren de lichtpunten, daaruit werd moed geput.

Een gelukkige combinatie van degelijke verdedigingswerken, een gemotiveerde eenheid met vertrouwen in de commandant en goed leiderschap hield bij de Afsluitdijk de Duitse aanval tegen. In deze sector werden de plannen van de aanval-ler letterlijk gedwarsboomd.

Op diepgaande wijze heeft de deskundige auteur, John Verbeek, onderzoek verricht naar de verdedigingswerken die als gevolg van het afsluiten van de Zuiderzee noodzakelijkerwijs werden gebouwd. In dit boek *Kazematten op de Afsluitdijk* met de ondertitel *De geschiedenis van de kazemattenstelling bij Den Oever en op het Kornwerderzand, de Wonsstelling, Breezand en de Duitse en naoorlogse verdedigingswerken* geeft hij inzicht in de voor die tijd moderne bouwwerken en in de bewapening die de vuurproef glansrijk bleken te doorstaan. De auteur heeft ook de gebeurtenissen van de Meidagen van 1940 op en rond de Afsluitdijk onderzocht en beschrijft ze gedetailleerd. Vervolgens wordt de lezer geïnformeerd over de inspanningen die de bezetter zich getroostte om in de laatste fase van de oorlog de verdediging van de Afsluitdijk – ironisch genoeg wederom met front Oost – ter hand te nemen. De auteur sluit af met de zeer bescheiden rol van de verdedigingswerken in de vroegste fase van de Koude Oorlog.

De auteur heeft met *Kazematten op de Afsluitdijk* een klein monument geschreven voor de Nederlandse militairen van de Meidagen '40.

Wassenaar, maart 2020.

Kees Neisingh

Generaal-majoor der Koninklijke Marechaussee b.d.

VOORWOORD

Auteur

Op 10 april 2013 mocht ik, samen met de Inspecteur-Generaal van de Krijgsmacht en de Veteranen, de Generaal der Mariniers A.G. van Ede, het eerste exemplaar van het boek Kazematten op de Afsluitdijk uitreiken aan de heer Roelof Korporaal. De heer Korporaal maakte in de meidagen van 1940 als dienstplichtig soldaat van het 1e Regiment Infanterie deel uit van de bezetting van de Stelling van Kornwerderzand. Hij was ingedeeld bij kazemat XII in de tweede linie. Ten tijde van de uitreiking was hij een van de laatste nog levende veteranen die in de Meidagen van 1940 gevochten had op en rondom de Afsluitdijk. Hij overleed in januari 2014. Zowel de Inspecteur-Generaal, als later ook toenmalig minister van Defensie mevrouw Hennis-Plasschaert waren onder de indruk van de vastberaden verdediging en de unieke samenwerking van alle krijgsmachtdelen onder kundige leiding van professionele officieren als de kapiteins Boers, Kuiken, Uijterschout en ook reserve majoor Smid. Deze opsomming kan met gemak uitgebreid worden, want ook de Koninklijke Marine, de Luchtmacht, de Royal Navy en de Royal Air Force droegen bij aan een succesvolle gezamenlijke verdediging tegen de Duitse aanval, die tot voorbeeld diende voor latere samenwerking in geallieerd verband. Als laatste noem ik de genieofficieren Van Dooden, De Man en Zeevenhoven, die aantoonde dat de versterkingskunst van het Nederlandse leger zich kon meten met de beste Europese legers.

De capitulatie kwam voor allen als een schok. De kapiteins Uijterschout en Boers, de 1e luitenant Ham en sergeant Riezenbos namen vervolgens actief deel aan het verzet tegen de Duitsers. Boers, Ham en Riezenbos brachten daarbij het hoogste offer. Wellicht hebben ook militairen van Wons en Den Oever de strijd in de illegaliteit en het verzet voortgezet, maar daarover is helaas niets bekend. Voor de mannen die deze prestatie hebben neergezet, is de naoorlogse geschiedschrijving niet altijd barmhartig geweest: er werden vrijwel geen onderscheidingen uitgereikt en de beeldvorming betreffende het optreden van de soldaten van de Wonsstelling was uitermate ongunstig, in ieder geval tot 1988 toen B.J. Haijer, een veteraan uit de Wonsstelling, in zijn boekje Soldaat op de Afsluitdijk aandacht vroeg voor de vergeten strijd in Wons e.o. Toch waren zij het die de eerste klap opvingen, niet in machtige kazematten van beton en staal, maar in eenvoudige veldstellingen van hout en grond.

Nu, in 2020, wordt het vijfenzeventigste jaar van de bevrijding van Nederland herdacht. De tachtigste ‘verjaardag’ van de meidagen dreigt daardoor te worden

overschaduwd, maar het is juist de geschiedenis van de kazematten op de Afsluitdijk die een verbindingsschakel tussen beide vormt. Er is nu vrijwel niemand meer in leven, die zelf zijn verhaal kan doen. Ik hoop echter, dat met deze tweede editie van het boek over de kazematten op de Afsluitdijk, en door het Kazemattenmuseum in Kornwerderzand, de nagedachtenis levend wordt gehouden.

Drs. John Verbeek
's-Gravenhage, maart 2020

INHOUD

Voorwoord Kees Neisingh	5
Voorwoord auteur	7
1 Inleiding	11
2 Het kazematontwerp	26
3 Overzicht van de Positie Kornwerderzand	88
4 De periode van de bouw van de kazematten tot en met de mobilisatie	118
5 De Wonsstelling	132
6 De meidagen van 1940	137
7 Breezanddijk	158
8 De positie Den Oever	161
9 De mythevorming rond Kornwerderzand en controverse met de Wonsstelling	183
10 De positie Kornwerderzand na de capitulatie	187
11 De Afsluitdijk in de duitse verdedigingsplannen	192
12 De positie Den Oever en Kornwerderzand na 1945	205
13 Verdedigingsstelling tot monument en kazemattenmuseum	206
Bijlage 1: Technische gegevens van de bewapening	221
Bijlage 2: Kornwerderzandlied	228
Bijlage 3: Lied Den Oever	229
Bronverantwoording	230
Illustratieverantwoording	231
Literatuur	232
Noten	233

De Afsluitdijk in detail afgebeeld op een Duitse stafkaart 'Zusammendruck 1:300.000 Leeuwarden-Osnabrück'. Deze kaart werd in 1939 uitgegeven door het Reichsamt für Landsaufnahme in Berlin, als 'Sonderausgabe' en omvat het noordelijke operatiegebied van onder meer de 1e Reiter Division.

1 INLEIDING

In 1667 ontwierp waterbouwkundige Hendrik Stevin de eerste plannen voor afsluiting van de Zuiderzee. Dit plan kwam niet tot uitvoering, omdat Stevin het jaar daarop overleed en andere inpolderingsprojecten eenvoudiger waren uit te voeren (Beemster, Schermer etc.). Het duurde tot 1848 eer het vraagstuk opnieuw actueel werd. Bijna veertig jaar later, in 1886, werd de Zuiderzeevereniging opgericht, die de bouwtechnische en financiële haalbaarheid van de afsluiting van de Zuiderzee en de drooglegging van polders onderzocht. Ir. Cornelis Lely was lange tijd bij de Zuiderzeevereniging chef van het technisch onderzoek. De afsluitings- en droogleggingsplannen die daaruit voortkwamen werden in de jaren 1892-1894 getoetst door een Staatscommissie, die in overgrote meerderheid instemde. Als gevolg van politieke ontwikkelingen en de wereldwijde landbouwcrisis kwam er vervolgens decennialang niets van de plannen terecht. De watersnood van 13 en 14 januari 1916, waardoor met name Noord-Holland, Utrecht en Gelderland werden getroffen, en de groeiende behoefte aan bouwland gaf aan de sluimerende plannen een nieuwe impuls. Op 14 juni 1918 werd de Wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee aangenomen. De tijdsduur van het project werd op ongeveer 35 jaar geraamd, alle werken zouden in 1951 voltooid moeten zijn. De kosten werden geraamd op *f* 230 miljoen.

Bij het aannemen van bovengenoemde wet in 1918 werd ook de Zuiderzeeraad ingesteld, die de regering van advies moest dienen bij de voorbereiding en uitvoering van de werken en de regelingen die nodig zouden zijn voor het in gebruik geven van de nieuwe poldergronden. Ir. Lely werd in 1919 voorzitter van de Zuiderzeeraad. Voor het ontwerpen van de afsluitings- en droogleggingswerken en het houden van toezicht op de uitvoering richtte het ministerie van Waterstaat de Dienst der Zuiderzeewerken op, die onder leiding stond van een directeur-generaal. De werken waren van een voor Nederland ongekeerde omvang, reden om de uitvoering op te dragen aan een speciaal daartoe gevormde N.V., de Maatschappij tot Uitvoering van Zuiderzeewerken (hierna: M.U.Z.). De participanten waren vier van de grootste Nederlandse aannemers uit die tijd: Van Hattum's Havenwerken, A. Bos, L. Volker en de Hollandsche Aannemings-Maatschappij.

Grillige politiek, economische crises en technische tegenslagen vielen de M.U.Z. ten deel, maar desondanks vorderden vanaf 1927 de werkzaamheden aan de Afsluitdijk en de waterbouwkundige werken in een gestaag tempo. Op 1 april 1932

Ir. Cornelis Lely, c. 1913. Lely speelde een grote rol bij de plannen voor de drooglegging van de Zuiderzee. Van 1891-1894, 1897-1901 en 1913-1918 was hij in diverse kabinetten minister van Waterstaat. Tijdens zijn laatste ministerschap kon hij de plannen realiseren. Ir. Lely overleed in 1929.

werd met het laatste 2.805 meter lange dijkvak begonnen. Op 28 mei 1932 werd ten slotte de keileemdam gesloten, waarna de dijk in snel tempo werd afgewerkt. Op 29 december 1928 maakte de minister van Waterstaat bekend dat voor het sluisterrein in de Zuiderzee, ten oosten van de Middelgronden, vallend onder de gemeente Wonseradeel, de naam Kornwerderzand was vastgesteld.¹

Vanwege de gevolgen voor de landsverdediging waren de militaire autoriteiten niet onverdeeld enthousiast over de nieuwe dijk. De Zuiderzeewerken vormden een drastische ingreep in de militaire geografie van Nederland. In handen van een eventuele vijand was de Afsluitdijk immers een directe toegangsweg tot de Vesting Holland en de marinebasis van Den Helder. Voorts werden de getijdestromingen in het zeegebied door de aanwezigheid van de dijk verlegd, waardoor in de Waddenzee nieuwe geulen ontstonden, die door hun diepte goed bevaarbaar waren voor grotere oorlogsschepen. Het was denkbaar dat monitors (verhoudingsgewijs kleine oorlogsschepen) of kanonneerboten met zwaar geschut van daaruit de Stelling Den Helder konden beschieten. De afsluiting van de Zuiderzee had ook tot gevolg dat er geen open verbinding meer was tussen Amsterdam en de zee, waardoor de hoofdstad over water minder gemakkelijk bereikbaar werd voor de vijand.

Er waren eveneens grote gevolgen voor de zoetwaterhuishouding van grote delen van Nederland. De spuisluizen waren van groot belang voor een goede werking van het inundatiestelsel, waaraan het oostfront van de Vesting Holland haar militaire sterkte ontleende. Voor het beheersen van het waterpeil van de inundaties ten noorden van de Lek werd bij een te hoog peil namelijk geloosd op de Zuiderzee, hetgeen alleen kon als het waterpeil van de zee zelf niet te hoog was. De Zuiderzee had onder andere omstandigheden een rol als waterinlaat voor de te stellen inundaties. Hiervoor was juist weer een hoger peil gewenst. Vanuit militair oogpunt bezien was een concentratie van sluizen bij Den Oever het meest gunstig, maar vanwege door westenwind opgestuwd water bleek een tweede sluizencomplex, meer oostelijk, noodzakelijk te zijn. Dit werd het sluizencomplex van Kornwerderzand. Voor de beheersing van het waterpeil van het IJsselmeer waren dus twee sluizen vereist. Door de verzoeting van het IJsselmeer werd de drinkwatervoorziening van grote delen van Nederland in de loop der tijd steeds meer van dit reservoir afhankelijk. Het verhogen van het peil met slechts enkele centimeters, door het inlaten van zout water uit de Waddenzee, zou de drinkwatervoorziening, ten gevolge van verzilting, voor vele jaren in gevaar brengen. In oktober 1938 werd bij wijze van proef het peil van het IJsselmeer met circa dertig cm verhoogd. Tijdens deze proefneming stak onverwacht een zware oktoberstorm op, die door het hoge waterpeil schade veroorzaakte aan de Afsluitdijk en in gebieden rond het IJsselmeer. Als eerste werden de spuisluizen van Den Oever geopend. In verband met de windrichting konden die in Kornwerderzand pas een dag later worden geopend. Daarbij moest men ook rekening houden met het belang van de visserij, aangezien in de buurt van de dijk tal van palingfuiken waren uitgezet, die bij de sterke stroming die het openen van de spuisluizen veroorzaakte verloren zouden gaan. Toen beide spuisluizen waren geopend, daalde het peil van het IJsselmeer. De storm was inmiddels weer gaan liggen.²

Een besluit tot een forse verhoging of verlaging van het peil van het IJsselmeer kon derhalve niet zomaar genomen worden en duidelijk was ook dat het openzetten of vernielen van de sluizen door de vijand desastreuze gevolgen zou hebben. De aanleg van de geplande polders ten slotte had eveneens grote gevolgen voor de landsverdediging, aangezien het hierdoor mogelijk werd om de inundaties via een doortocht door de polders te omtrekken. Dit zou echter pas een probleem worden na de daadwerkelijke aanleg en het droogvallen van de polders.

De spuisluizen werden gesitueerd tussen de eerste en de tweede kazemattenlinie. De spuisluizen van de Stevinssluisen bij Den Oever en die van de Lorentzsluisen bij Kornwerderzand vormden samen het uitwateringssysteem van het IJsselmeer. De Stevinssluisen bestonden uit drie groepen spuisluizen met ieder vijf sluisokers van twaalf meter breedte. De Lorentzsluisen bestonden uit twee groepen spuisluizen

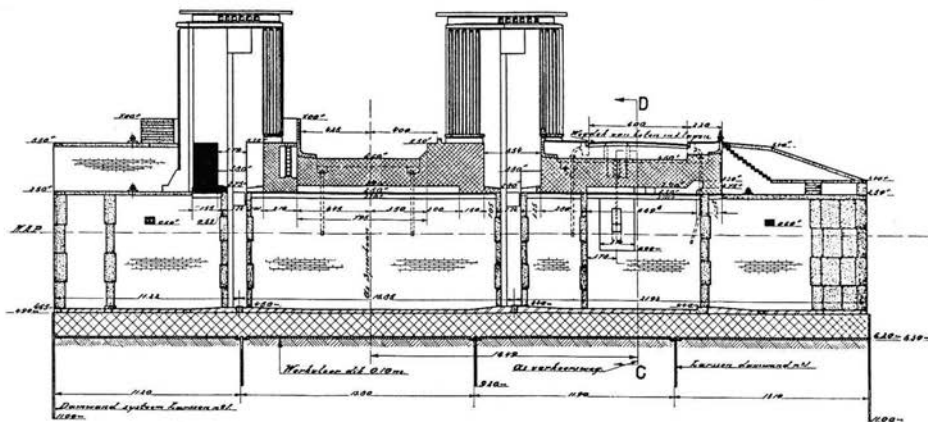
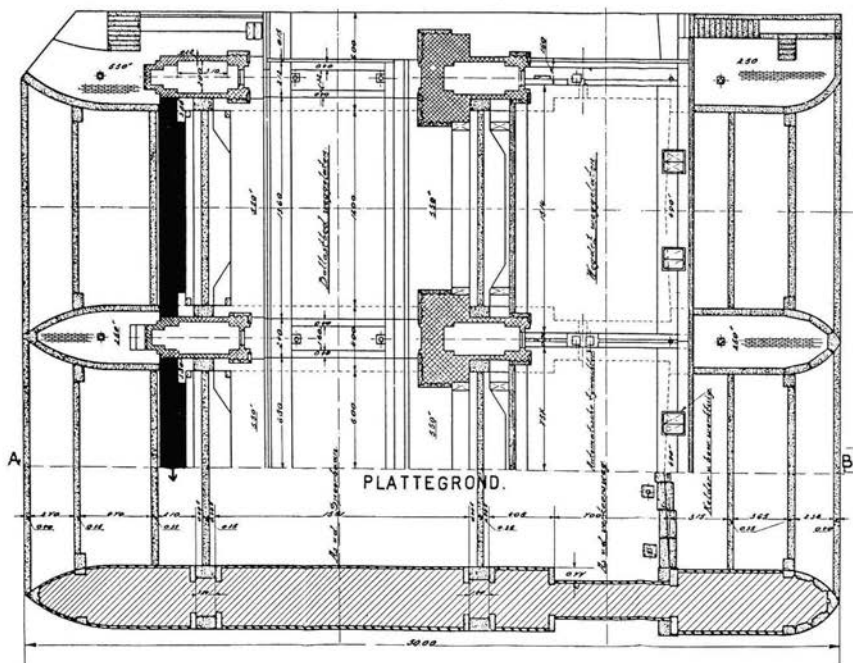

De spuisluizen op het Kornwerderzand tijdens het afwerken.

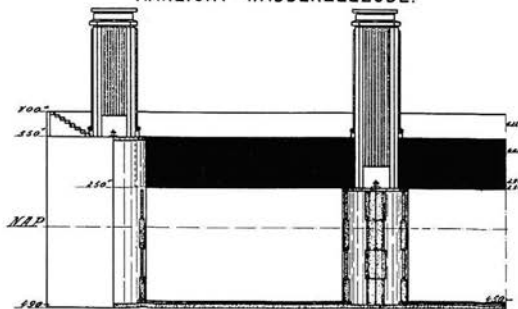
met ieder vijf sluisokers. Om de waterkering tegen frontaal vuur te beschermen, was in de sluisokers een frontdekking van gewapend beton aangebracht. In de sluisokers konden hefdeuren worden neergelaten. Boven de openingen stonden de heftorens, waarin de ophanging en de elektrisch aangedreven machinerieën van de hefdeuren waren ondergebracht. In elke sluisoker was een noordschuif en een zuidschiif aangebracht, respectievelijk tussen de heftorens aan de zijde van de Waddenzee en die aan de zijde van het IJsselmeer. De zuiderschuiven of hefdeuren vormden de normale waterkering; de noorderschuiven werden alleen bij storm gebruikt. De schuiven liepen langs verticale rails tussen de heftorens, opgehangen aan smeedstalen kettingen met betonnen contragewichten die over wielen liepen.

Van Defensiezijde werd reeds in het planningsstadium van de dijk aangedrongen op compenserende maatregelen ten behoeve van de landsverdediging. Hiervoor werd een beroep gedaan op de Kringenwet uit 1853, die inhield dat door Defensie geëiste compensatiemaatregelen moesten worden betaald door de instantie die door zijn handelen de landsverdediging verzwakte.

Rechts. Tekening van de spuisluizen bij Den Oever; die op het Kornwerderzand zijn identiek. Met zwart is de frontdekking van gewapend beton aangegeven, bedoeld ter bescherming van de hefdeuren.

AANZICHT WADDENZEEZUDE.

VERKLARING.

Dubsteen	Stansbeton.
Gew beton	Graniet
Dobbending houtst.	Terrain.